

ВИВЧЕННЯ РИТОРИКИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Мета шкільної риторики – формування риторичної особистості учнів, їх риторичної компетентності, підвищення мовної й мовленнєвої культури, формування й розвиток умінь і навичок ефективної комунікації у всіх сферах життєдіяльності.

Риторизація – це комплекс теоретико-методологічних заходів «проникнення» риторики в тіло інших дисциплін і її «вростання» в усі ланки педагогічного процесу.

Риторичний аспект української мови полягає у формуванні практично значущих мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, які допоможуть учневі ефективно висловлювати свої думки в словесній формі, адже саме риторика пропонує просту й водночас переконливу формулу особистісного прояву людини в слові.

Головне завдання риторики в школі – навчання учнів раціональної мовленнєвої поведінки в різноманітних ситуаціях спілкування. Під раціональністю мовленнєвої поведінки варто розуміти продуктивність мовленнєвого акту, доцільність використання мовленнєвих засобів і прийомів, що відповідають меті й ситуації спілкування.

Підходи до навчання риторики в школі

- Комунікативно-діяльнісний підхід
- Функціонально-стилістичний підхід
- Культурологічний (соціокультурний) підхід
- Особистісно зорієнтований підхід
- Проблемний підхід
- Проектний підхід

Принципи шкільної риторики

- Принцип практичної спрямованості
- Принцип позитивної педагогічної взаємодії
- Принцип гармонізуючого діалогу
- Принцип антропоцентричності
- Принцип аксіологізації
- Принцип формування особистості через слово
- Принцип формування особистості через слово
- Принцип доречності слова
- Принцип розвивального впливу
- Принцип громадянського виховання учнів
- Принцип активного сприймання
- Принцип евристичності
- Принцип «живої» комунікативності
- Принцип «мовленнєвого вчинку»
- Принцип новизни
- Принцип духовного становлення особистості

Риторична особистість

- національно-мовна комунікативно компетентна риторична особистість, що передбачає засвоєння лінгвістичних знань і вироблення практичних умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних формах, сферах і жанрах мовлення
- володіє комунікативною компетентністю, готовністю отримувати необхідну інформацію, переконувати в правоті своїх думок, впливати на прийняття рішень, відстоювати позиції на основі толерантного ставлення до цінностей та інтересів інших людей
- оцінюється за етичними, інтелектуальними й естетичними критеріями, вільно володіє риторичними прийомами спілкування

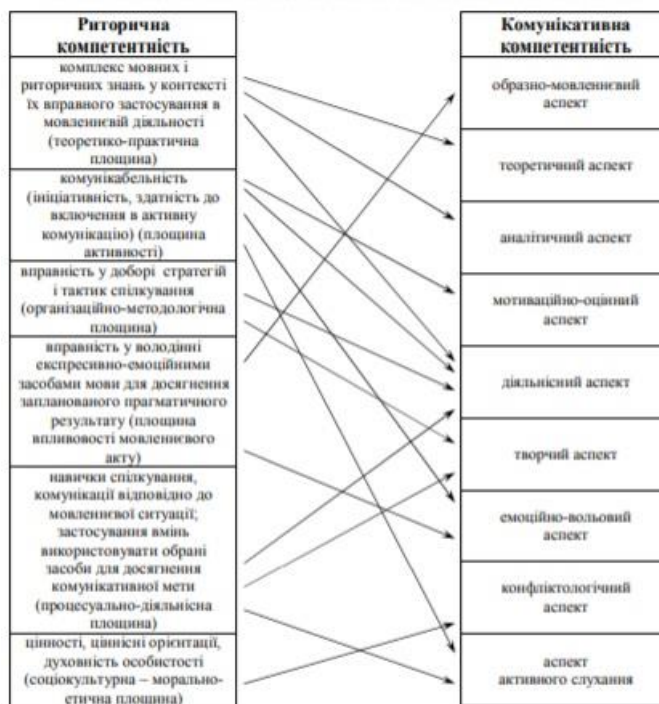
Риторична компетентність

- вищий рівень комунікативної компетентності; володіння риторичними знаннями, уміннями та навичками, якостями особистості, що визначають здатність і готовність до ефективного та оптимального спілкування, реалізовані й закріплені в досвіді комунікативної та риторичної діяльності

Комунікативна компетентність

- необхідний людині рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві з огляду на власні здібності й соціальний статус
- безпосередньо залежить від змін, які відбуваються в суспільстві
- наріжними поняттями в новій моделі комунікативної культури молоді мають стати злагода, діалог та конструктивна співпраця

(Джерело: Ницета В. А. «Методика навчання риторики в школі»)

(Джерело: Ницета В.А.

«Особливості сучасного уроку розвитку мовлення в контексті процесів риторизації»)

ЕТАПИ ШКІЛЬНОЇ РИТОРИКИ

I етап (1–4 класи) - елементарні вміння й навички роботи з текстом

Елементарні уявлення про текст, визначення тексту. Складання речень, складання з речень елементарних текстів. Вправляння у визначенні теми та основної думки тексту (без уживання термінів). Елементарні уявлення про композицію тексту (порядок речень). Елементарне редагування текстів (встановлення порядку речень).

II етап (5–6 класи) - школа діалогу й культури спілкування

Розширення уявлення школярів про мову, одиниці мови різних рівнів. Удосконалення вміння виразно читати тексти. Формування вмінь і навичок ведення гармонізуючого діалогу, активного спілкування в процесі діалогу й полілогу. Формування риторичних знань – тривалий процес, в основі якого – постійна увага до слова, до тексту. Аналіз проблемних, оригінальних текстів про різноманітні цікаві факти життя сприяє виходу за межі однопорядкових, лінійних зв'язків між мовними одиницями, учить розумінню мовленнєвих тонкощів, сприйманню нетрафаретних висловлювань, тобто розвиває мовне чуття, необхідне ораторові.

III етап (7–9 класи) - елементи загальної й часткової риторики

Ознайомлення з елементами загальної й часткової риторики. Формування вмінь і навичок розігрувати діалоги за певних ситуацій. Складання висловлювань на різні теми (навчальні, за текстами художньої літератури). Формування вмінь користуватися виражальними засобами мови. Вимога дотримання учнями норм літературної мови, дотримання риторичної структури мовлення, удосконалення її під час спілкування. Враження від мовлення носія мови може бути зіпсоване порушеннями в ньому мовленнєвих норм. Мовця ніколи не полишить почуття невпевненості, поки він не буде знати, що його мовлення правильне. Це дасть змогу під час спілкування зосередити увагу не на словах, а на змісті висловлювання.

IV етап (10–11 класи) - елементи практичної риторики

Елементи змісту – теми, що мають теоретико-практичний характер, у процесі опрацювання яких учні здобувають теоретичні знання, набувають практичних навичок публічного мовлення. Для формування практичних умінь і навичок з риторики необхідно враховувати здобуті учнями знання зі стилістики, лінгвістики тексту, теорії літератури тощо. Вивчаючи шкільний курс риторики, старшокласники знайомляться з технікою підготовки публічного виступу, особливостями його структури, способами виголошення промови, виражальними засобами риторики. Ефективність цього процесу залежить від реалізації методичного принципу нерозривного зв'язку мови й мислення, який впливає із закономірностей мовленнєвої діяльності, що відбувається лише з опорою на мисленнєві операції. Такий підхід до навчання риторики створює творчу атмосферу, розвиває комунікативні вміння учнів, сприяє формуванню риторичної особистості.

Основні шляхи формування риторичних умінь і навичок

- **I лінія**
Ознайомлення з історією риторики. Засвоєння понять, термінів риторики, законів, закономірностей розвитку риторики як науки, зв'язків, структур, моделей.
- **II лінія**
Читання, аудіювання, риторичний аналіз тексту. Визначення жанрових особливостей тексту, урахування мовного оформлення й комунікативного завдання висловлювання. Вивчення риторичного аспекту тексту.
- **III лінія**
Вивчення практичних засобів риторики, правил, прийомів, моделей, фігур, типів мовлення, видів зв'язку, виражальних риторичних засобів (тропів, риторичних фігур), дикції, інтонації.
- **IV лінія**
Створення учнями власних висловлювань (конструювання монологів, діалогів, усних і писемних висловлювань з урахуванням заданих ситуацій). Формування риторичних умінь.
- **V лінія**
Вільна творчість, саморозкриття особистості (створення власних висловлювань з урахуванням типу, стилю, жанру, форми (усна, писемна) мовлення).

РИТОРИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати мовленнєву ситуацію, її компоненти.
2. Аналізувати невербальні засоби спілкування.
3. Аналізувати публічне мовлення.
4. Аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацювати матеріал.
5. Аналізувати тексти (риторичний аналіз).
6. Брати участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; вести дискусію, полеміку.
7. Бути природним у мовленні, щирим.
8. Бути цікавим співрозмовником.
9. Варіювати думку в мовленні (гнучкість, динаміка).
10. Вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог.
11. Вибудувати систему логічних доведень (аргументація).
12. Виділяти індивідуальні риси ораторського стилю кращих ораторів; наслідувати навички ораторів; визначати вартісність і недоліки публічних висловлювань.
13. Орієнтуватися в часі.

14. Визначати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури).
15. Визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; визначать сутності.
16. Висловлювати власну думку про зміст і форму вираження; висловлювати сутність; висловлювати певний смисл різними способами.
17. Висловлюватися лаконічно (економно з погляду засобів).
18. Виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо).
19. Виступати із власними висловлювання з урахуванням ситуації мовлення.
20. Відповідати за мовлення (відповідальність).
21. Вільно володіти засобами мови в різних сферах людської діяльності.
22. Володіння індивідуальним запасом вербальних і невербальних засобів; володіти голосом; «тримати паузу».
23. Володіння національно зумовленою специфікою використання мовних засобів.
24. Володіти собою, стримувати почуття (емоційно-вольові якості), удаватися до виправданого ризику (рішучість у мовленні).
25. Урахувати погляди інших людей.
26. Говорити виразно та приємно.
27. Говорити зрозуміло, сприйнятливо для слухача, задовольнити запити аудиторії.
28. Добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури).
29. Досягати поставлених цілей у спілкуванні.
30. Дотримуватися дистанції в спілкуванні.
31. Дотримуватися етикету (ділового етикету), культури мовлення, правил спілкування.
32. Дотримуватися міри (поміркованість).
33. Дотримуватися риторичних законів.
34. Дошукуватися причин явищ, процесів; ставити запитання й відповідати на поставлені запитання.
35. Занурювати аудиторію в інтелектуальне та емоційне співпереживання, залучати до співтворчості.
36. Захоплювати й утримувати ініціативу в спілкуванні.
37. Здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення.
38. Знаходити розв'язання проблемних (конфліктних) ситуацій у спілкуванні, адекватно долати бар'єри.
39. Композиційно правильно створювати текст.
40. Коректної поведінки під час спілкування, бути ввічливим.
41. Критично оцінювати власне мовлення.
42. Моделювати аудиторію.
43. Налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією.
44. Обговорювати моделі публічних висловлювань.
45. Оперативно будувати й оформлювати висловлювання різної тематики та структури.
46. Орієнтуватися в літературі з риторики.
47. Орієнтуватися в ситуації спілкування ефективно й правильно.
48. Оцінювати ефективність мовлення, рівень впливу на аудиторію.
49. Оцінювати текст з погляду його змісту, форми задуму, мовного оформлення.
50. Проектувати діалогічне мовлення.
51. Проектувати мовленнєві ситуації.
52. Протистояти страху (долати страх).
53. Редагувати власні висловлювання.
54. Редагувати текст.
55. Робити висновок про реалізацію комунікативного завдання (наміру) мовця.
56. Розвивати комунікативні та риторичні здібності.
57. Розрізняти види й жанри красномовства.
58. Розрізняти й знаходити спільне в різних висловлюваннях.
59. Розуміти позицію партнера по спілкуванню.
60. Самостійного пошуку інформації, активного осмислення й опрацювання її.
61. Складати план.
62. Спілкуватися в усіх сферах життя.
63. Сприймати усні й писемні висловлювання різних стилів і типів мовлення.

64. Створювати висловлювання (діалог) відповідно до задуму, надаючи виразності його мовному оформленню.
65. Створювати висловлювання (монолог) відповідно до задуму, надаючи виразності його мовному оформленню.
66. У мовленнєвій діяльності «письмо» (переказ, твір); усно та письмово передавати чужі думки.
67. У мовленнєвій діяльності «слухання» (слухати й чути), уважно ставитися до почутого.
68. У мовленнєвій діяльності «читання»; уважно ставитися до прочитаного.
69. Формувати власний ораторський стиль.

ЗАСОБИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ РИТОРИЗАЦІЇ

Засоби ігрової діяльності

Слово, мовлення, діалог (міжособистісні стосунки), вербальна і невербальна комунікація.

Смислове наповнення процесу риторизації

Риторичні знання (слово як мовленнєвий вчинок; види мовлення; мовленнєва ситуація (ситуація спілкування); виражальні мовні засоби; невербальні засоби комунікації; діалог як питально-відповідна форма мовлення).

Категорії риторики: етос комунікантів, етос як умова мовлення; пафос мовця (комунікативне завдання, мета мовлення; емоційновольова складова мовлення); логос (форма мовлення; вербальні й невербальні виражальні засоби; аргументація). Закон ефективного спілкування. Діалог (слухання, види запитань, риторичні прийоми відповіді). Види діалогів (протириччя, синтез, суперечка, пояснення, сварка, унісон, повідомлення, обговорення, бесіда). Суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії. Мовлення як риторична діяльність (спрямованість на вплив, на досягнення ефекту).

Засоби ігрової діяльності

Моделювання, імітація реальності. Риторичні знання (прогнозування наслідків слова як мовленнєвого вчинку та мовленнєвої поведінки; мовленнєва ситуація).

Смислове наповнення процесу риторизації

Категорії риторики: етос співбесідника, можливість узгодження власного етосу з етосом співрозмовника; прогнозування можливості виконання комунікативного завдання; добір аргументів та мовленнєвих засобів. Проектування ефекту від спілкування. Моделювання діалогічної взаємодії. Розрахунок на ефективний вплив.

Засоби ігрової діяльності

Ролі, рольова поведінка, рольове перевтілення, драматизація. Риторичні знання (види мовлення; мовленнєва ситуація (ситуація спілкування); виражальні мовні засоби; невербальні засоби комунікації).

Смислове наповнення процесу риторизації

Категорії риторики: етос як умова мовлення, узгодження етосів комунікантів; комунікативне завдання, мета мовлення; емоційно-вольова складова мовлення відповідно до ролі; форма мовлення; вербальні й невербальні виражальні засоби; аргументація. Досягнення ефекту комунікації. Діалог (слухання, види запитань, риторичні прийоми відповіді). Види діалогів. Суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії. Мовлення як риторична діяльність (спрямованість на вплив, на досягнення ефекту).

Засоби ігрової діяльності

Змагальність.

Смислове наповнення процесу риторизації

Риторичні знання (види мовлення; можливість повернути особливості мовленнєвої ситуації на свою користь).

Категорії риторики: можливість «підкорення» етосу співрозмовника, морально-етична складова етосу мовлення; максимальне використання емоційно-вольових можливостей задля досягнення комунікативної мети; добір найбільш ефективних мовних і мовленнєвих засобів, використання ефективної аргументації. Досягнення ефекту комунікації. Діалог (формулювання запитань, добір риторичних засобів у відповідях). Види діалогів. Суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії. Мовлення як риторична діяльність (спрямованість на вплив, на досягнення ефекту).

(Джерело: Ницета В. А. «Методика навчання риторики в школі»)

ДІАЛОГ

У навчанні діалогу, формуванні внутрішньої потреби і вправності будувати конструктивний, гармонійний діалог необхідно враховувати таке:

1. Усвідомлення функцій діалогу, що розкриває його необмежені можливості й посилює мотивацію потреби удосконалювати діалогічне мовлення.
2. Класи діалогів: інформаційний (між учасниками спілкування, один із яких має переваги у знаннях) та інтерпретаційний (учасники мають приблизно однаковий багаж знань); рівні спілкування (побутовий і діловий).
3. Умови успішного діалогу (наявність у співрозмовників нової інформації; потреба у спілкуванні; дотримання причинно-наслідкових зв'язків; спільне поле пам'яті; однаковий словниковий запас і знання мови.)
4. Три компоненти культури мовлення – нормативний, етичний і комунікативний (перший пов'язаний із засвоєнням літературних норм мови, другий – передбачає творче застосування норм у різних ситуаціях спілкування, третій відіграє вирішальну роль у досягненні цілей освіти).
5. Основні складники комунікативної культури:
 - 1) правила комунікативного етикету;
 - 2) правила погодження комунікативної взаємодії;
 - 3) правила самопрезентації .
6. Ознаки культури спілкування (ввічливість; вивчення, сприйняття і розуміння співрозмовника; самопрезентація, забезпечення розуміння себе іншими тощо).
7. Навчаючи будувати гармонійний діалог, необхідно формувати у його учасників почуття відповідальності за мовленнєві дії і вчинки, за прийняте рішення. Учень має знати, що зрілий комунікатор “розуміє і приймає позицію відповідальності” .
8. Діалогічне мовлення – це не звичайний обмін репліками. Сучасного учня не повинно задовольняти вузьке розуміння діалогу (обмін репліками). Для повноцінної підготовки до продуктивного діалогу варто знати жанри діалогічного мовлення, що, як пазли, формують загальну картину порозуміння. Знання мовленнєвих жанрів додасть упевненості у різних ситуаціях. Так, під час діалогу етикетного змісту актуальні жанри привітання, представлення, самопрезентація, прощання, поздоровлення, побажання, подяка, згода/незгода, висловлення радості/співчуття тощо. Важливо знати, як відреагувати на привітання, комплімент, приховану чи явну образу; коли почати, як підтримувати й закінчити розмову. У спонукальних діалогах актуальні прохання, пропозиція, запрошення, згода/незгода і т. ін.
9. У процесі побудови діалогу потрібно привертати увагу учнів до великої кількості слів і виразів емоційно-оцінного змісту (*Молодець! Розкішна робота! Неймовірно красиво! Я пишаюся тобою! Розумники! Такий вчинок вартий захоплення!* та ін.).
10. З огляду на те, що продуктивне мислення має діалогічну структуру, якій властиві запитання відповіді, навчання має бути орієнтоване на стимулювання запитань в учнів. Таким чином, важливо сформулювати навички формулювання різноманітних запитань, у результаті чого зростатиме допитливість учнів, появиться почуття міри й упевненості.

(Джерело: Голуб Н.Б. «Культура діалогу на уроці української мови: проблеми і перспективи»)

Риторизаційні процеси у мовній освіті сприяють формуванню в учнів компетентностей стосовно себе як особистості, як суб'єкта життєдіяльності:

- позитивної “Я-концепції”: вправне володіння словом допомагає особистості у творчому самовираженні, отже, у самоактуалізації, рефлексії, у процесі чого формується здатність до творчого перетворення себе;
- цінностей і ціннісних орієнтацій: слово-етос орієнтує особистість на моральні термінальні цінності-цілі; слово-логос і слово-пафос стає інструментальною цінністю-засобом; слово українською мовою орієнтує на національні, традиційні й громадянські цінності; слово як духовний імператив – на вічні (абсолютні) цінності; слово в діалозі – на соціальні, соціалізаційні цінності;
- емоційно-вольової сфери: пафос слова пов'язаний із вольовими зусиллями й почуттями мовця, з емоційним розвитком адресата мовлення, зокрема емпатією; вправність у діалозі передбачає застосування вольових зусиль для доцільного врівноваження емоційності особистості. Риторичний аспект навчання української мови пов'язаний із формуванням у школярів компетентностей стосовно взаємодії з іншими людьми:

- риторика безпосередньо сприяє формуванню в особистості комунікативної компетентності; - діалогізм навчально-виховного процесу слугує формуванню полікультурної компетентності в усіх учасників навчального діалогу;
- риторична освіта передбачає розвиненість діалогічного мовлення й знання елементів еристики як розділу риторики, що сприяє формуванню в особистості конфліктної компетентності.

Риторизація шкільної мовної освіти впливає на формування в учнів компетентностей стосовно діяльності в усіх її видах і формах:

- функціональної компетентності: слово як логос сприяє формуванню умінь оперувати знаннями в житті та навчанні; діалогічна вправність виступає підґрунтям формування й розвитку здатності до співпраці й рольової компетентності;
- мотиваційної компетентності: здатність до самовираження в слові сприяє розвитку самостійності особистості; пафос і діалогізм слова є знаряддям формування вміння робити власний вибір, встановлювати особисті цілі;
- проективної культури: риторична особистість спроможна вибудовувати власні стратегії спілкування, отже, володіє стратегічним і прогностичним мисленням; риторична компетентність безпосередньо пов'язана з творчістю (особистість творить слово, слово творить особистість)
- впливає на формування й розвиток креативних якостей особистості.

Риторизацію шкільної мовної освіти логічно розглядати і в сенсі навчання української мови за канонами риторики (логос, етос, пафос), і в контексті діалогічної концепції. Це стосується як організації мовного матеріалу на уроках (текстів, дидактичного супроводу), так і педагогічного спілкування. Процес риторизації навчання української мови доцільно екстраполювати на життєтворчий підхід до навчання, виховання й розвитку учнівської молоді.

(Джерело: Нищета В.А. «Життєтворчий аспект риторизації шкільної мовної освіти»)